KONSEPTUAL TILSHUNOSLIKDA “ONA” KONSEPTINING LINGVOKOGNITIV TAHLILI

ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТА «МАТЬ» В КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

LINGUOCOGNITIVE ANALYSIS OF THE CONCEPT “MOTHER” IN CONCEPTUAL LINGUISTICS

Ilmiy tadqiqotchi: Xolboyeva Sug‘diyona Muxlis qizi
Oriental universiteti Samarqand kampusi
O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi
1-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Ergasheva Gulshod Salomiddin qizi
Oriental universiteti Samarqand kampusi
Tillar-1 kafedrasi stajyor-o‘qituvchisi
gulshod.ergasheva7932@gmail.com

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada konseptual tilshunoslik doirasida “ona” konseptining lingvokognitiv xususiyatlari tahlil qilinadi. “Ona” tushunchasining inson tafakkurida tutgan o‘rni, uning semantik, assotsiativ va madaniy jihatlari yoritib beriladi. Tadqiqot jarayonida mazkur konseptning til birliklarida, xususan, maqollar, frazeologizmlar va badiiy asarlarda ifodalanishi ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, “ona” konsepti orqali milliy qadriyatlar, ijtimoiy munosabatlar va madaniy qarashlarning aks etishi aniqlanadi. Tadqiqot natijalari konseptual tilshunoslik va lingvokulturologiya yo‘nalishlarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: konsept, konseptual tilshunoslik, lingvokognitiv tahlil, “ona” konsepti, til va tafakkur, milliy ong, lingvokulturologiya, mental birlik, semantik maydon, assotsiativ tafakkur, qadriyatlar tizimi, obrazli tafakkur, metafora, frazeologizmlar, maqollar, madaniy kod, ona obrazi, ijtimoiy rol, hissiy-ekspressiv birliklar.

АННОТАЦИЯ: В данной статье в рамках концептуальной лингвистики проводится лингвокогнитивный анализ концепта «мать». Рассматривается роль данного концепта в человеческом мышлении, а также его семантические, ассоциативные и культурные особенности. В ходе исследования анализируется отражение концепта «мать» в языковых единицах, в частности, в пословицах, фразеологизмах и художественных произведениях. Кроме того, выявляется отражение национальных ценностей, социальных отношений и культурных представлений через данный концепт. Результаты исследования имеют важное значение для концептуальной лингвистики и лингвокультурологии.

Ключевые слова: концепт, концептуальная лингвистика, лингвокогнитивный анализ, концепт «мать», язык и мышление, национальное сознание, лингвокультурология, ментальная единица, семантическое поле, ассоциативное мышление, система ценностей, образное мышление, метафора, фразеологизмы, пословицы, культурный код, образ матери, социальная роль, эмоционально-экспрессивные единицы.

ANNOTATION: This article analyzes the concept of “mother” within the framework of conceptual linguistics from a linguocognitive perspective. It examines the role of this concept in human cognition, as well as its semantic, associative, and cultural features. The study explores how the concept of “mother” is represented in linguistic units, particularly in proverbs, phraseological expressions, and literary works. Additionally, the reflection of national values, social relations, and cultural perceptions through this concept is identified. The findings of the research are significant for conceptual linguistics and linguoculturology.

Keywords: concept, conceptual linguistics, linguocognitive analysis, the concept of “mother”, language and cognition, national consciousness, linguoculturology, mental unit, semantic field, associative thinking, system of values, figurative thinking, metaphor, phraseological units, proverbs, cultural code, mother image, social role, emotional-expressive units

KIRISH

Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda inson omiliga yo‘naltirilgan yondashuvlar ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Shu jihatdan konseptual tilshunoslik til va tafakkur o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganishda muhim ilmiy yo‘nalish sifatida shakllandi. Ushbu yo‘nalishda “konsept” tushunchasi markaziy o‘rinni egallab, u inson ongida shakllanuvchi, til vositasida ifodalanadigan hamda ijtimoiy-madaniy tajribani aks ettiruvchi murakkab mental birlik sifatida talqin etiladi.

Har bir xalqning tilida uning milliy dunyoqarashi, qadriyatlari va hayotiy tajribasini o‘zida mujassam etgan konseptlar mavjud. Ana shunday muhim va universal konseptlardan biri “ona” konseptidir. Mazkur tushuncha nafaqat biologik mohiyatni, balki mehr-muhabbat, g‘amxo‘rlik, fidoyilik, sabr-toqat kabi ijtimoiy va ma’naviy mazmunlarni ham qamrab oladi. Shu bois “ona” konsepti inson tafakkurida chuqur ildiz otgan va turli til birliklari orqali keng ifodalanadigan muhim kategoriyalardan biri hisoblanadi.Ushbu maqolada “ona” konsepti konseptual tilshunoslik nuqtai nazaridan lingvokognitiv jihatdan tahlil qilinadi.

Xususan, uning til birliklarida — maqollar, frazeologizmlar hamda badiiy asarlarda ifodalanish xususiyatlari, semantik va assotsiativ qatlamlari o‘rganiladi. Shuningdek, mazkur konsept orqali milliy madaniyat, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy munosabatlarning aks etish darajasi yoritib beriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Konseptual tilshunoslik zamonaviy lingvistikaning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, unda til va tafakkur o‘rtasidagi munosabatlar inson omili asosida o‘rganiladi. Ushbu yo‘nalishda “konsept” tushunchasi markaziy o‘rinni egallaydi va u turli olimlar tomonidan turlicha talqin etilgan.

Rus tilshunosligida S.A. Askoldov konseptni inson ongida shakllanadigan umumlashtirilgan mental birlik sifatida izohlaydi. Uning fikricha, konsept — bu so‘z orqali ifodalanadigan, lekin undan kengroq ma’noni qamrab oluvchi tafakkur birligidir. Yu.S. Stepanov esa konseptni madaniyat bilan chambarchas bog‘lab, uni “madaniyatning asosiy birliklaridan biri” sifatida talqin qiladi. U konsept orqali milliy qadriyatlar, urf-odatlar va dunyoqarash aks etishini ta’kidlaydi.

E.S. Kubryakova konseptni insonning bilim tizimi bilan bog‘lab, uni kognitiv jarayonlarning natijasi sifatida baholaydi. Uning qarashlariga ko‘ra, konsept inson ongida saqlanadigan bilimlar majmuasini ifodalaydi va til orqali namoyon bo‘ladi. Z.D. Popova va I.A. Sternin esa konseptni lingvokognitiv birlik sifatida ko‘rib, uning tarkibida semantik, obrazli va assotsiativ komponentlar mavjudligini qayd etadilar. Lingvokulturologiya doirasida V.A. Maslova konseptni madaniy hodisa sifatida tahlil qilib, unda xalqning mentaliteti, qadriyatlari va tarixiy tajribasi mujassam ekanligini ta’kidlaydi. S.G. Vorkachev esa konseptni “madaniyat soyaboni” sifatida izohlab, u turli ma’no qatlamlarini birlashtiruvchi murakkab tuzilma ekanini ko‘rsatadi.

O‘zbek tilshunosligida ham konseptual va kognitiv yondashuvlar rivojlanib bormoqda. Xususan, Sh. Safarov tomonidan kognitiv tilshunoslik asoslari ishlab chiqilgan bo‘lib, unda til va tafakkur o‘rtasidagi aloqalar ilmiy asosda yoritilgan. N. Mahmudov esa til va tafakkur munosabatlarini chuqur tahlil qilib, konseptlarning inson ongidagi o‘rni va ahamiyatini ko‘rsatib beradi. Yuqoridagi ilmiy qarashlar konsept tushunchasining turli jihatlarini ochib bergan bo‘lsa-da, ayrim konseptlarning, xususan, “ona” konseptining lingvokognitiv jihatdan kompleks tahlili hali ham dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Shu bois mazkur maqolada aynan ushbu konseptning til va tafakkurdagi o‘rni, uning semantik va madaniy xususiyatlari chuqurroq o‘rganiladi. Mazkur tadqiqotda “ona” konseptining lingvokognitiv xususiyatlarini o‘rganishda konseptual, tavsifiy va tahliliy metodlardan foydalanildi. Semantik tahlil yordamida konseptning asosiy ma’no qatlamlari — biologik, hissiy-ekspressiv va ijtimoiy-madaniy jihatlari ajratib olindi. Lingvokognitiv yondashuv asosida “ona” konseptining inson ongidagi aks etishi va til birliklarida ifodalanishi o‘rganildi.

Shuningdek, qiyosiy metod orqali turli til birliklari — maqollar, frazeologizmlar va badiiy asarlarda “ona” konseptining ifodalanishi tahlil qilindi. Assotsiativ tahlil esa ushbu konsept bilan bog‘liq obrazlar va tasavvurlar tizimini aniqlashga yordam berdi.

MUHOKAMA

Konseptual tilshunoslikda “konsept” inson ongida shakllanadigan, til va tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlikni ifodalovchi murakkab mental birlik sifatida qaraladi. Hozirgi paytda “konsept” so‘zi birgina kognitiv tilshunoslikning emas, balki inson nutqiy faoliyati bilan bog‘liq ko‘plab sohalarda faol qo‘llanuvchi atamaga aylanib bormoqda. Bu albatta, zamonaviy tilshunoslik sohalari orasidagi aloqalarning kuchayib borayotganligi bilan izohlanadi. Dastlab tafakkurda obraz sifatida paydo bo‘lgan konsept inson faoliyati davomida takomillashib, o‘z semantik doirasini kengaytiradi. “Ona” konsepti esa insoniyat uchun universal bo‘lgan, eng chuqur hissiy va madaniy mazmunga ega konseptlardan biridir. U nafaqat biologik ma’noni, balki ijtimoiy va ma’naviy qadriyatlarni ham o‘zida mujassam etadi.

“Ona” konseptining lingvokognitiv tahlili shuni ko‘rsatadiki, u inson ongida bir necha semantik qatlamlarda shakllanadi. Birinchi qatlam biologik ma’noni ifodalab, “tug‘uvchi, hayot beruvchi shaxs” tushunchasi bilan bog‘liqdir. Ikkinchi qatlam esa hissiy-ekspressiv mazmunni o‘z ichiga olib, mehr, muhabbat, g‘amxo‘rlik va fidoyilik kabi tushunchalarni aks ettiradi. Uchinchi qatlamda esa ijtimoiy-madaniy ma’no namoyon bo‘lib, ona oilaning asosi, tarbiyachi va himoyachi sifatida tasavvur qilinadi.

Til birliklarida “ona” konsepti juda keng ifodalanadi. Xususan, maqollarda ona obrazining yuksak qadriyat sifatida aks etishi kuzatiladi: “Onaning qadri – jannatning qadri”, “Ona yurak – mehr bulog‘i”, “Ona duosi – oltindan ham qimmat” kabi iboralar buning yaqqol misolidir. Bu kabi birliklar xalqning ona haqidagi qarashlarini, unga bo‘lgan hurmat va ehtiromini ifodalaydi. Frazeologizmlar va turg‘un iboralarda ham “ona” konsepti kuchli emotsional bo‘yoqqa ega. Masalan, “ona mehri”, “ona bag‘ri”, “ona allasi”, “onadek mehribon” kabi birikmalar orqali ona obrazining iliqlik, himoya va sokinlik bilan bog‘liq assotsiatsiyalari namoyon bo‘ladi. Bu esa konseptning faqat mantiqiy emas, balki hissiy tafakkur bilan ham chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Badiiy asarlarda esa “ona” konsepti yanada keng va chuqur ifodalanadi. O‘zbek adabiyotida “ona” obrazi yuksak qadriyat sifatida tasvirlanadi. Yozuvchilar ona obrazini ko‘pincha sabr-toqat va cheksiz mehr ramzi sifatida tasvirlaydilar. “Ona farzandi uchun hamma narsaga tayyor”, ushbu badiiy nutq timsoli “ona” konseptining hissiy-ekspressiv xususiyatini ochib beradi hamda inson ongida ijobiy va kuchli assotsiativ maydonga ega ekanligini ko‘rsatadi. Bu orqali “ona” konsepti individual va milliy ongda shakllangan qadriyatlar tizimini badiiy obrazlar orqali yanada yorqinroq namoyon etadi. Masalan, O‘tkir Hoshimov asarlarida ona timsoli mehr, sabr va fidoyilik ramzi sifatida gavdalanadi. Uning qahramonlari orqali ona nafaqat farzand tarbiyachisi, balki oilaning ma’naviy tayanchi sifatida ko‘rsatiladi. Bu esa “ona” konseptining lingvokognitiv jihatdan inson ongida chuqur ildiz otganini tasdiqlaydi. Umuman olganda, “ona” konsepti lingvokognitiv jihatdan inson tafakkurida markaziy o‘rin egallab, til birliklari orqali boy semantik va madaniy mazmunni ifodalaydi. U milliy ong, qadriyatlar tizimi va insoniy munosabatlarning muhim ko‘zgusi sifatida namoyon bo‘ladi.

NATIJA

Tahlil jarayonida “ona” konsepti til birliklarida keng ifodalanishi kuzatildi. Xususan, maqollar va frazeologizmlarda u mehr-muhabbat, fidoyilik va g‘amxo‘rlik ramzi sifatida namoyon bo‘lsa, badiiy asarlarda esa ona obrazi oilaning ma’naviy tayanchi va hayot manbai sifatida tasvirlanadi. Bu esa konseptning milliy tafakkur va qadriyatlar tizimida muhim o‘rin egallashini tasdiqlaydi.

Shuningdek, lingvokognitiv tahlil natijasida “ona” konsepti inson ongida kuchli assotsiativ maydonga ega ekani aniqlandi. U bilan bog‘liq obrazlar va tushunchalar ijobiy emotsional bo‘yoqqa ega bo‘lib, insonning dunyoni idrok etishida muhim rol o‘ynaydi.

Umuman olganda, tadqiqot “ona” konseptining til, tafakkur va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni ifodalovchi muhim birlik ekanligini ko‘rsatdi.

XULOSA

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, “ona” konsepti konseptual tilshunoslik nuqtai nazaridan murakkab lingvokognitiv birlik bo‘lib, u biologik, hissiy va ijtimoiy-madaniy mazmunlarni o‘zida mujassam etadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ushbu konsept til birliklari — maqollar, frazeologizmlar va badiiy asarlarda keng ifodalanib, milliy tafakkurda yuksak qadriyat sifatida aks etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Askoldov S.A. Концепт и слово. — M.: Наука, 1997.
2. Kubryakova E.S. Язык и знание: На пути получения знаний о языке. — M.: Языки славянской культуры, 2004.
3. Vorkachev S.G. Концепт как “зонтик культуры”. — Волгоград, 2002.
4. Popova Z.D., Sternin I.A. Когнитивная лингвистика. — Воронеж, 2007.
5. Maslova V.A. Лингвокультурология. — M.: Академия, 2001.
6. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik asoslari. — Toshkent, 2006.
7. Mahmudov N. Til va tafakkur. — Toshkent: Fan, 2010.
8. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. — Toshkent, 2006.
9. Hoshimov O‘. Tanlangan asarlar. — Toshkent, 2015.